

8. Булеев И. П., Коновалюк В. И. Рентные отношения в переходной экономике. // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2003. – Выпуск 68. – С. 37-40.

9. Инякин В. Н. Природная рента как ресурс жизнеобеспечения // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – № 97. – С. 163-171.

10. Кваснюк Б. Е. Рента и рентные отношения в Украине // Экономическая теория. – 2004. – № 3. – С. 9-23.

11. Мищенко В., Данилишин Б. Природно-ресурсная рента и рентная политика в Украине // Экономика Украины. – 2003. – № 12. – С. 4-14.

12. Zaoostrovstev A. Rent-seeking Behavior in the Russian Transitional Economy. – Stockholm Institute of East European Russian Economics, Working Paper, 1994, № 102 (December).

13. Ткаченко Н.И. Основные подходы к регулированию недропользования // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2004. – № 80. – С. 65-72.

14. Ткаченко Н. И. Институційні аспекти рентиорієнтованої поведінки в надрокористуванні

// Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету. – 2005. – № 200-2. – С. 501-505.

15. Ткаченко Н.И., Самойленко Е.Г. Институциональные аспекты функционирования монополий и теневой ренты в недропользовании // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2005. – № 89-1. – С. 195-202.

16. Ткаченко Н. И. Функціональний контекст рентних відносин в умовах трансформаційної економіки України // Механізм регулювання економіки. – 2004. – № 1. – С. 117-123.

17. Пушкаренко П., Логвиненко М. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки // Економіка України. – 2004. – №10 – С.43-49.

18. Бородюк В., Турчинов А., Приходько Т. Оценка масштабов теневой экономики и её влияние на динамику макроэкономических показателей // Экономика Украины. – 1996. – №10 – С. 4-16.

Статья поступила в редакцию 05.01.2006

І.П. СОЛОВІЙ, *к.с.-г.н., ст..н.с.,*

В.О. МАНДРИК,

Національний лісотехнічний університет України

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ЕКОНОМІКИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ГЕНЕЗА НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ

Земля охоплює різноманітні важливі для людини функції, які можна віднести до категорій довкілля, економіки й духовності. Як компонент довкілля, земля - це ґрунтовий покрив, що забезпечує планетарний зв'язок між гідрологічною, атмосферною і кліматичною системами, місце стоку забруднених вод, фільтр для питної води, екологічна ніша для живої природи. З економічної точки зору земля може розглядатись і як дефіцитний простір, що визначає місце розташування виробничих діяльностей, інфраструктури, місць проживання і як родючий ґрунт, що забезпечує органічними й неорганічними речовинами сільське господарство, а також і як те, що має унікальну естетичну цінність. На землі розміщені усі ресурси. У соціальному вимірі право власності на землю виступає джерелом престижу й організаційним принципом соціально-економічних відносин. У духовній сфері для деяких культур земля – це божество, яке утримує контроль над людьми.

Спочатку людство вважало землю поверхнею, що покриває цілий всесвіт. Як одна з трьох традиційних первинних основ добробуту (земля, праця, капітал), вона розглядалась як ціна використання природного середовища, включаючи до нього такі об'єкти, як океани, атмосферу, сонячну енергію. Усі людські внески, які могли принести користь (або були б корисними), класифікувались терміном “капітал”, а ті речі, які нічим їй не завдячують – терміном “земля”. Те, що значну частину природного довкілля називали землею, пояснюється домінуючими відносинами в тодішніх сільськогосподарських суспільствах. Проте подальша історія концепції землі в економічній думці полягала у все більш і більш вузькому розумінні внеску природного світу в людське благополуччя. Навіть на початку ХХ-го століття зацікавленість у землі була обмежена тільки тими ознаками, які

© І.П. Соловій, В.О. Мандрик, 2006

мали безпосередню економічну цінність. Із зростанням екологічної кризи і масовим усвідомленням важливості проблем довкілля, а також різноманітних аспектів землі (таких як основи підтримання біорізноманіття чи джерела невідновних ресурсів) наприкінці ХХ-го століття, вони знайшли відображення і в економічних дискусіях і міжнародній екологічній політиці.

Теорії інституціалізації землеволодіння

Контроль над землею впродовж тисячоліть є елементом влади чи утвердження могутності. Це пов'язано із життєвою роллю землі у підтриманні людського суспільства та дефіцитом продуктивних земель.

Інституціалізація є шляхом до встановлення норм чи погоджених позицій, згладження конфліктів у людських стосунках. Інституції землеволодіння відбивають потреби суспільства і є моделлю розвитку влади. Там, де не існує посиленого звичного чи статутного регулювання доступу до землі, різка силова практика вирішує питання придбання і володіння. Посилене регулювання, яке є справедливим і захищає слабкість, може існувати при мінімумі рівності між зацікавленим населенням чи тоді, коли сильне і справедливе державне регулювання та адміністрація існують і функціонують добре. Ці умови рідко існували і в минулому, і сьогодні.

Сучасні інституції землеволодіння розвинулись на основі минулих умов під впливом соціального, економічного і політичного розвитку, включаючи такі насильницькі зміни, як війни і революції. Окремі інституції перенеслися у колонії із країн-завойовниць, залишивши у спадок "прищеплений живець на старому стовбурі"[2].

Чому ж форми власності на землю змінюються? Це питання по-різному пояснюється. Існує дві найбільш розповсюджені теорії щодо рушійних сил даних змін у історичному контексті (рис. 1).

Теорія проф. Норса базується на „законі продуктивності землі”, тобто: коли існувала суспільна власність на землю, не існувало ініціативи для технологічного вдосконалення обробітку землі, а коли виникла (випадково) приватна власність – створились умови для ініціативності, прогресу в знаннях, технології, зростанні продуктивності землі [4, 5]. Теорія ж проф. Гессе твердить, що саме зростаюча щільність населення зумовлює інтенсифікацію землекористування, яка у свою чергу є причиною виникнення нових систем землекористування, що розглядаються як інноваційне пристосування. Вирубування лісу на певних ділянках території,

побудова зрошувальних систем є свого роду інвестиційними вкладеннями, які можуть бути повернуті лише впродовж багатьох років. Оскільки певна особа зробила ці вкладення, вона зацікавлена у виключному володінні землею, в яку зроблені вкладення. Таким чином, наявність інвестицій у економіку вважають причиною інституціональних змін власності.

Наукові витоки економіки землекористування

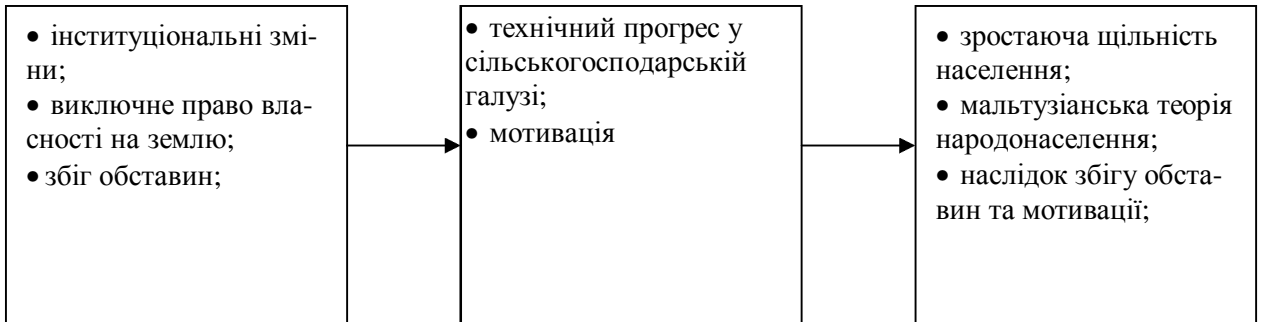
Можна виділити три основних лінії походження економіки землекористування. Перша лінія походження - це класична лінія, що походить від праці “Добробут націй” Адама Сміта [12]. Іншими фігурами у цій лінії є Роберт Мальтус, чия ідея про спадаючий добробут націй базується на положенні про зростаючий дефіцит природних ресурсів [6]; Давід Рікардо, який добре відомий своєю концепцією земельної ренти [8] і особа, що в найбільшій мірі синтезувала класичну думку – Джон Стюарт Міл [7]. Ці представники ранньої класичної економіки торкалися переважно понять земля та населення – так чи інакше, вважали вони, чисельність населення перевершить можливість землі забезпечувати його продуктами харчування. Система поглядів, яку вони розвинули, базувалася на дедуктивній логічній схемі, яка виходить із специфічних наслідків та фактичних ресурсів. У їхніх передбаченнях не беруться до уваги максимальні можливості самовідтворення природи і розширення виробництва. Класична система вишукано точна у твердженнях, однак у загальному статична, побудована на сподіваннях, навіть у дискусіях щодо динаміки механічних та здатних до повернення систем. Дана лінія походження знаходить продовження в працях маржинальних економістів (Джевонс, Вальрес [13] тощо), Альфреді Маршалі [11], нових класичних економістів Великобританії та США і у нових теоретиків економіки добробуту.

Друга лінія – це позитивістська лінія, яка витікає з британського позитивізму Бекона/Пірсона – позитивізму природничих наук та статистики. Методологічно – це емпірична, індуктивна, а не нормативна лінія. У найпростішій формі вона базується на теорії, в якій немає намагання досягти ультимативних чи абсолютних стандартів. Найвідомішим позитивістом був Джордж Уоррен, вчений-садівник, який знаходився під впливом позитивізму сільськогосподарської та природничої наук. Він намагався визначити географічно положення ліній переходу між класами земель, придатних для

різних видів та різної інтенсивності землеробства. Уоррен розглядав можливості використання сільських земель, фокусуючи увагу на порівняльній прибутковості багатьох реальних господарств. Його послідовник А.Левіс розвинув програму досліджень у землекористуванні та

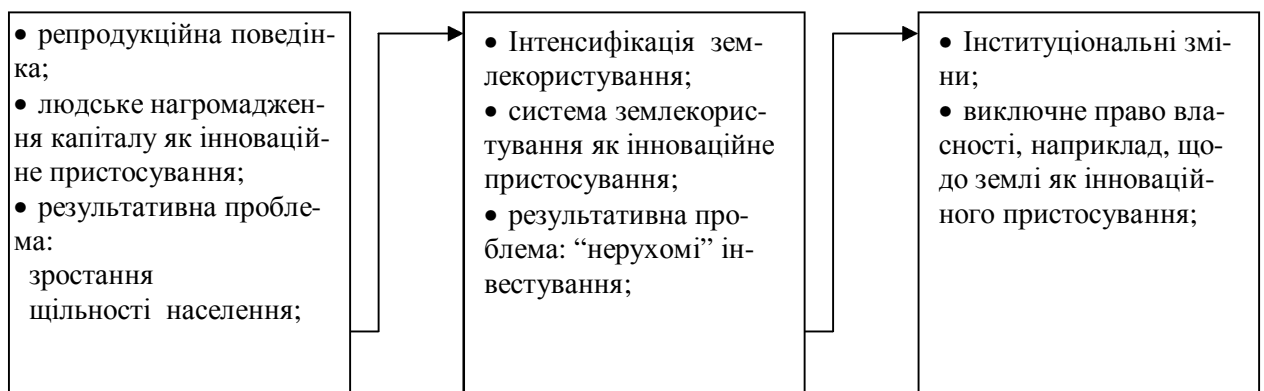
створив прикладну індуктивну техніку класифікації земель. Як і Уоррен, він намагався знайти основні характеристики продуктивності земель.

А. Теорія продуктивності землі

Автор підходу Д.Норс, 1988

Б. Теорія еволюційної економіки

Автор підходу Г.Гессе, 1991

Послідовна зміна форми та змісту

суспільного виробництва товарів

Рисунок 1. Рушійні сили змін форм власності на землю

Можливо, найбільш важливою є третя лінія походження – інституціональна лінія. Ця лінія має економічні витoki в німецькій історичній школі економіки і філософські витoki у Джоні Деві. Інституціоналісти є менш емпіричними та індуктивними за своєю суттю, аніж позитивісти, однак вони мають певну схильність до їхніх приписів. Водночас інституціональна лінія характеризується:

а) наявністю значно більшої кількості різновидностей порівняно з іншими лініями походження;

б) більш місткими визначеннями доцільних економічних змін у суспільстві;

в) більш сильним прагненням зрозуміти та вирішити реальні світові проблеми.

Двома основними фігурами у цій лінії походження є американець Р.Т.Елі (який на-

вчався в Німеччині наприкінці XIX-го століття і зазнав впливу німецької історичної школи економіки) та Джон Коммонс. Елі спільно з Коммонсом сформували інституціональну (або вісконсінську) школу економіки, яка торкалася питань власності і контракту в економічному процесі та їх специфіки стосовно землі, промислових організацій (особливо монополій) та земель громадського використання [6].

У 1920-х роках ця школа розпочала вивчення економіки землекористування. Відмінною рисою економіки землекористування була орієнтація у напрямку вирішення реальних світових проблем. Якщо на початку проблеми, якими займалася згадана школа, стосувалися землеволодіння у сільському господарстві (та менеджменту сільського господарства в цілому), то пізніше дослідження були зосереджені на питаннях перетворень лісових земель, і впродовж 1930-х років, коли ціни на землю у США знизилися у зв'язку з економічною депресією, а сільське господарство зазнавало багатьох труднощів, вони зосередилися на вирішенні цих проблем, визначаючи можливі альтернативи існуючим інституціям. Серед питань, які розглядалися, були: громадське планування, зонування сільських територій, навчання пенсіонерів, реформа кредитної системи.

У 1930-х роках економісти землекористування в більшій мірі усвідомлюють необхідність застосування статистичної техніки. Крім того, вони в більшій мірі сприймають і неокласичну економічну теорію, та, частково, нову економіку добробуту. Після другої світової війни сфера зацікавлення розширюється, торкаючись не лише питань доступу до пасовищ, контролю повеней, надмірної рубки лісів, але також питань взаємодії околиць міста і села, регіонального планування, відновних ресурсів океану та відновних ресурсів у цілому. Тоді ж економісти земельних ресурсів стали відокремлюватися від економістів природних ресурсів, оскільки останні почали до певної міри зазнавати впливу сільськогосподарських наук. Економіка природних ресурсів часто розглядається як галузь неокласичної економіки. Так у США ранній інституціональний журнал „Land Economics” зараз відокремився від більшості інших неокласичних економічних журналів і інституціональні економісти в більшій мірі друкуються в журналі „Journal of Economics”. Таким чином інституціональна економіка не може більше бути ідентифікованою як єдине ціле із земельною економікою.

Може здатися, що економіка землекористування є просто підвидом економіки при-

родних ресурсів. Однак цього не можна сказати однозначно, оскільки існують певні розбіжності. Виходячи з праць таких економістів, як Ніколас Джорджеску-Роджен, Філіп Міровскі, Уоррен Самуельс та Герман Дейлі [1], літературних джерел із біології, екології, фізики не можна погодитись з тим, що економіка землекористування є просто підвидом економіки природних ресурсів, чи навпаки, входить до більш широкого наукового поля економіки сільського господарства чи неокласичної економіки.

Неокласична економіка має схильність звертатися до природних ресурсів тим же шляхом, яким звертається до капіталу. Наприклад, якщо на певній ділянці території можна створити плантацію лісу без погіршення якості цієї землі у ході росту дерев та лісозаготівельних операцій, то інвестування грошей у створення плантації можна було б розглядати таким саме вкладенням капіталу у товар, як і в інших випадках. Однак справедливим є і протилежне: ріст насадження і лісозаготівельні операції врешті-решт спричинять погіршення якості лісорослинних умов, а біорізноманітність природного лісу буде змінено на одноманітність лісової плантації.

Одним з обмежень неокласичної економіки є те, що вона тісно пов'язана з екологічною тематикою. Як відмічають вищезазначені вчені, екологічна тематика часто пов'язана з незворотністю, а неокласичні моделі знаходять механічні аналогії із зворотними системами (тобто тими, які повертаються у попередній стан). Проблема незворотності є характерною і для питань землекористування (наприклад, у зв'язку з урбанізацією). Сучасні неокласичні економісти вважають, що незворотність є проблемою інвестування і часу. Наприклад, після достатньо тривалого періоду часу урбанізовані землі можуть знову перетворитися у сільські території. Однак на практиці ці аргументи розходяться з реальністю.

Існує конфлікт, який витікає з історичних і філософських коренів економіки землекористування. Перш за все вона походить з інституціональної економіки і бере свої витoki з німецької історичної школи. Аналогічне можна сказати і про економіку сільського господарства, окремі аспекти економіки природних ресурсів. Інституціональна економіка розглядає культуру як важливий суспільний фактор, який визначає політику і відповідні економічні рішення в окремих ситуаціях. З іншого боку, неокласичні економісти мають схильність до применшення ролі культурних, інституціональ-

них, релігійних і інших факторів, виходячи із припущення, що вони залишаються стабільними.

Економіка землекористування не є підвидом якоїсь іншої науки. Суб'єктами її зацікавлення є економіка природних ресурсів, інституціональна економіка та неокласична економіка, однак ні одна з них у повній мірі не перекриває її (рис.2).

Економіка землекористування інтегрує знання із планування землекористування сільських та міських територій, географії, соціології, біології, екології, ґрунтознавства, права, фі-

лософії, математики, фізики та багатьох інших дисциплін, які стосуються землі та довкілля.

Стосовно економіки землекористування можна зробити висновок, що дана наука не є у чистому виді підвидом іншої науки, а самостійним науковим напрямком, який інтенсивно розвивається, інтегруючи теоретичні положення економіки природних ресурсів, інституціональної економіки, неокласичної економіки та багатьох інших наук, що стосуються землі і довкілля.

Рисунок 2. Інтелектуальна родина економіки землекористування

Література

1. Дейлі Герман. Поза зростанням: Екологічна теорія сталого розвитку / Переклад з англ. : Інститут сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.
2. Christodoulou, Demetrius (1993). The unpromised Land. Agrarian Reform and Conflict Worldwide. - London and New Jersey, Red Books LTD, p. 74-113.
3. Ely, R.T. and G.S. Wehrwein. 1948. Land economics. New York: MacMillan Company.
4. Geogescu-Roegen, 1971. The Entropy Law and the Economic Process. Cambridge, MA: Harvard University Press
5. Kooten, van C. G. Land Resource

- Economics and Sustainable Development. Economic Policies and the Common Good. Vancouver: UBC Press, 1993.
6. Malthus, T.R.1798. An Essay on the Principles of Population
7. Mill, J.C. (1848) 1976. Principles of Political Economy. Fairfield, N.J.: August M.Kelley
8. Ricardo, D. (ed.). 1951-1973. The Works and Correspondence of David Ricardo. 11 Volumes. Cambridge, UK: Cambridge University Press
9. North, Douglas C., 1981. Structure and Change in Economic History, New York: Norton
10. North, Douglas C., 1988. Theorie des Institutionellen Wandels. Tübingen: Mohr
11. Marshall, A. (1920)1961. Principles of

Economics. Selected Excerpts. London: MacMillan

12. Smith, A.(1776) 1909. An injury in to the Nature and Causes of the Wealth of Natures. New York, NY : P.F. Collier & Sons

13. Walras, L.1954. Elements of Pure

Economics; or, the Theory of Social Wealth. Homewood, III: Published for the American Economic Association by Richard D. Irwin, Inc.

Статья поступила в редакцию 20.01.2006

В.Г. ЯРЕМЕНКО, к.е.н., доцент,
Институт економіки та прогнозування НАН України

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОРУПЦІЇ І ОБҐРУНТУВАННЯ ШЛЯХІВ БОРОТЬБИ З НЕЮ

Суттєву роль у розкритті соціально-економічної природи корупції відіграє з'ясування її місця в інституціональній системі координат. З одного боку, корупція бере участь у виконанні функцій державного механізму в умовах його недосконалості і провалів, внаслідок чого вона є загальним (на жаль) явищем, притаманним різним суспільним епохам і типам соціального устрою. З іншого боку, корупція розкладає державний організм, спричиняє кризи у сфері державного управління.

У науковій літературі існує певна традиція інституціонального трактування корупції як соціально-економічного явища. Різні аспекти цієї проблеми досліджено у публікаціях В. Тарасевича, Л. Тимофєєва, Г. Клейнера, О. Яременка [Див.:4,7,8,9]. В той же час загадковою залишається виключна стійкість цього феномену, який однаково успішно адаптується і до умов державного соціалізму, і до умов ринкової трансформації, і є невід'ємним атрибутом пост-індустріального суспільства. Мета цього дослідження – виявити інституційні передумови загального змісту корупції для обґрунтування ефективних шляхів боротьби з нею в умовах формування соціальної ринкової економіки та правової держави .

На наш погляд, здатність корупції проникати буквально в усі пори державного організму зумовлена її нерозривним зв'язком з природою грошей як інституту. Хоча об'єктами корупції можуть бути як гроші (ліквідність), так і товари чи послуги, корупція є переважно грошовим феноменом. Всі інші об'єкти корупційних дій можуть розглядатися як сурогати ліквідності. Тому перевага хабарів у грошовій формі може бути охарактеризована як особливий випадок дії принципу переваги ліквідності, виявленого і дослідженого видатним економістом Дж. М. Кейнсом.

У своїх теоретичних побудовах Дж. М. Кейнс виходить із розуміння переваги ліквідно-

сті як зворотного стосовно до схильності до споживання стимулу і критерію прийняття господарських рішень. Тобто перевага ліквідності в загальному випадку – це спосіб дії, що передбачає відмову від поточного споживання та заощадження своїх ресурсів у найбільш ліквідній формі – у формі грошей.

Оскільки стимули і мотиви переваги ліквідності містяться у засадах господарської системи, остільки вони посідають важливе місце у відтворенні конкретних форм устрою економіки та суспільства. Корупція є однією із стабільних соціальних конструкцій, тому цілком коректно встановити зв'язок цієї загальної властивості корупції з особливою роллю грошей у забезпеченні спадкоємності різних історичних станів соціуму. У чому ж полягає ця роль?

По-перше, ліквідність у кейнсіанському трактуванні безпосередньо пов'язана з мірою невизначеності конкретної господарської і відповідно інституціональної системи [Див.: 5]. Це стосується і функціонування держави як складного інституціонального комплексу, що сформувався історично. Якби держава справді працювала „як годинник”, то не існувало б самої можливості чиновницької сваволі, а, отже – і корупції. Чиновник (бюрократ) був би простою функцією державного механізму, але ніяк не аргументом. Однак не існує ніяких реальних важелів та інструментів, що дозволяють повністю усунути невизначеність функціонування держави. Тому бюрократ завжди має якусь можливість використати цю невизначеність собі на користь, узурпуючи повноваження, зняти цю невизначеність у життєво важливих для громадянина, корпорації, організації тощо ситуаціях.

Таким чином, мотив остороги впливає з потенційних і реальних загроз статусу суб'єкта і важливим умовам його життєдіяльності. У статичних („застійних”) системах, де ці умови

© В.Г. Яременко, 2006